

ուրիշներից գատորոշելու համար եւ յետոյ, որովհետեւ հաւատում եմ, թէ պատմութեան, կամ նրա հաւաքական յիշողութեան ազդեցութիւնը կամ դերը ազգային ինքնութեան կառոյցի մէջ աւելի մեծ է երբ հաւաքական յիշողութեան կենտրոնում մի աղիտալի դէպք է նստած, այս պարագայում՝ Հայոց Յեղասպանութիւնը:

Իսկ, բնութագրելու համար Յեղասպանութիւնից որեւէ ձեւով փրկուած այն հայերի՞ն, որոնք մի որեւէ պատճառով, կամովին կամ պարտադրանքի տակ, մնացին Թուրքիայում: Եթէ նրանց ազգային ինքնութեան գիտակցութիւնը եւ այդ գիտակցութիւնը ձեւաւորող քաղաքական ու ընկերային տարրերը որպէս օրինաչափ ընդունենք, ապա՝ պիտի հաշուի առնենք թէ այդ մարդիկ թուրք հասարակութեան լայն համայնացոյցի մէջ ինչ տեղ են զբաղեցնում: Ահա՛ այդ լայն պատկերի մէկ ծայրում ես տեսնում եմ այն անհատներին, մեծ մասամբ կանայք եւ երեխաներ, որոնք մի թուրք, քուրդ կամ արաբ «փրկել» է՝ գնել, կամ առեւանգել, եւ բոլոր պարագաներում ուժով կրօնափոխել: Սրանք շարունակել են ապրել մահմեդական հասարակութեան մէջ, ամուսնացել են ու երեխաներ մեծացրել: Ապա՝ գոյութիւն ունեն ընտանիքներ, կամ ընտանիքների խմբեր, որոնք Մահմեդականութիւն են ընդունել եւ խուսափել են շարդից ու տեղահանութիւնից: Սրանցից ոմանք ներծծուել ու կորել են իսլամ հասարակութեան մէջ, ոմանք՝ առերեւոյթ պահել են Մահմեդականութիւնը եւ գաղտնի դաւանել են Քրիստոնէութեանը («ծպտեալ հայեր»), իսկ ոմանք էլ պատշաճ առիթը օգտագործելով վերադարձել են իրենց նախնիների կրօնին: Ապա՝ այն ընտանիքները, որոնք Թուրքիոյ խուլ անկիւններում շարունակել են կառչած մնալ քրիստոնէա-